

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Факультет № 6

Кафедра соціології та психології

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «Психологія агресії»
вибіркових компонент освітньої програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
053 Психологія (практична психологія)

за темою: Когнітивні моделі агресивної поведінки

Харків 2020

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.2020 № 9

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 16.09.2020 № 6

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 18.09.2020 № 5

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол № 9 від 07.09.2020)

Розробники:

1. Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук
Філоненко В.М.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри педагогіки та психології Харківської державної академії
фізичної культури, кандидат психологічних наук, доцент Павлик О.М.

2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського
національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук,
доцент Шиліна А.А.

План лекції

1. Когнітивні моделі агресивної поведінки.
2. Агресія як придбана соціальна поведінка: пряме і вікарне наслідання насильству. Засвоєння агресивної поведінки.
3. Регулятори агресивної поведінки. Концепція соціального навчання.

Рекомендована література:

Основна:

1. Бандурка А.М., Друзь В.А. Конфліктологія. Харків: Ун-т внутр. дел, 1997. 356 с.
2. Бэрон Р. Агрессия : учеб. Пособие. СПб. : Питер, 2000. – 351 с.
3. Скібіцька Л.І. Конфліктологія : навч. посібник К. : Кондор, 2009. 384 с.

Допоміжна:

1. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия : учеб. пособие СПб : Питер, 1997. - 330 с.
2. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) : учеб. пособие М. : Академия, 2006. - 288 с.

Текст лекції

Представники *когнітивних теорій* вважають, що «агресія - це результат навчання» (А. Бандура). *Теорія соціального навчання* (біхевіоральна модель). На відміну від інших, ця теорія говорить, що агресія є засвоєна поведінка в процесі соціалізації через спостереження відповідного способу дій і соціальне підкріплення, тобто йде вивчення людської поведінки, орієнтованої на зразок.

Теорія соціального навчання А.Бандури.

Агресія, що здобувається за допомогою:

Біологічних факторів (наприклад, гормони, нервова система).

Навчання (наприклад, безпосередній досвід, спостереження)

Агресія провокується:

Впливом шаблонів (наприклад, порушення, увагу)

Неприйнятним зверненням (наприклад, нападки, фрустрація)

Спонукальними мотивами (наприклад, гроші, захоплення)

Інструкціями (наприклад, накази)

Ексцентричними переконаннями (наприклад, параноїдальними переконаннями)

Агресія регулюється:

Зовнішнім заохоченням і покаранням (наприклад, матеріальна винагорода, неприємні наслідки)

Вікарним підкріпленням (наприклад, спостереження за тим, як заохочують або карають інших)

Механізмами саморегуляції (наприклад, гордість, вина).

Інші дослідники вважають, що агресія - це «тенденція наближення до об'єкта чи віддалення від нього» (Л.Бендер), або «внутрішня сила, що дає людині можливість протистояти зовнішнім силам» (Ф. Аллан).

В рамках *інтераціоналізму* агресія розглядається як наслідок об'єктивного конфлікту інтересів, несумісності цілей окремих особистостей і соціальних груп (Д. Кемпбелл, М. Шериф). Незважаючи на велику кількість підходів, жоден з них не дає повного і вичерпного визначення агресії, відображаючи лише ту чи іншу грань даного явища.

Теорії спонукання припускають, що джерелом агресії є позив або спонукання, заподіяти шкоду іншим. Найбільшим впливом серед теорій цього напрямку користується *теорія фрустрації* - агресії, запропонована Доллардом (1939) і його колегами. Згідно цієї теорії, у індивіда, який пережив

фрустрацію, виникає спонукання до агресії.

Модель утворення нових когнітивних зв'язків Берковица.

У своїх пізніх роботах Берковіц (Berkowitz, 1983, 1988, 1989) піддав перегляду свою оригінальну теорію, перенісши акцент з посилів до агресії на емоційні і пізнавальні процеси і тим самим підкресливши, що саме останні лежать в основі взаємозв'язку фрустрації і агресії. Згідно з його моделлю утворення нових когнітивних зв'язків, фрустрація або інші аверсивні стимули (наприклад, біль, неприємні запахи, спека) провокують агресивні реакції шляхом формування негативного афекту. Берковіц (Berkowitz, 1989) стверджував, що «перешкоди провокують агресію лише в тій мірі, в якій вони створюють негативний афект». Блокування досягнення мети, таким чином, не буде спонукати до агресії, якщо вона не переживається як неприємна подія. У свою чергу, те, як сам індивід інтерпретує негативний вплив, що і визначає його реакцію на це вплив. Якщо, наприклад, дівчина інтерпретує неприємне емоційне переживання як злість, то швидше за все у неї з'являться агресивні тенденції. Якщо ж вона інтерпретує негативний стан як страх, у неї з'явиться прагнення врятуватися втечею.

В редакції 1989 року теорія Берковица свідчить, що посили до агресії зовсім не є обов'язковою умовою для виникнення агресивної реакції. Швидше вони лише «інтенсифікують агресивну реакцію на наявність якогось бар'єра, що перешкоджає досягненню мети». Він також представив докази того, що індивідуум, якого щось спровокувало на агресію (тобто він пояснює свої негативні почуття, як злість), може стати більш сприйнятливим і частіше реагувати на посили до агресії. Отже, хоча агресія може з'являтися в відсутність стимулюючих її ситуаційних факторів, фрустрований людина все-таки частіше звертати увагу на ці стимули, і вони швидше за все посилять його агресивну реакцію.

Агресія, як набута соціальна поведінка: пряме і викарне научіння насильства.

1 Викарне научіння — научіння через спостереження навчання інших.

Інше загальне теоретичне напрям у вивченні агресії включає в себе багато процесів, про яких вже йшлося у світлі розглянутих вище теорій. Теорія соціального навчання, запропонована Бандурою, унікальна: агресія розглядається тут як якась специфічна соціальна поведінка, яка засвоюється і підтримується в основному точно так само, як і багато інших форм соціальної поведінки. Схема аналізу агресивної поведінки з позиції теорії соціального навчання представлена в табл. 1. 2. В інтересах подальшого розвитку теорії, яка досить широка для того, щоб увібрати в себе більшість існуючих робіт з агресивної поведінки, Бандура (Bandura, 1983) розглядає роль біологічних і мотиваційних факторів, хоча робить явний акцент на важливості впливу соціального навчання.

Згідно Бандурі, вичерпний аналіз агресивної поведінки потребує обліку трьох моментів: 1) способів засвоєння подібних дій, 2) факторів, провокуючих їх появу і 3) умов, при яких вони закріплюються.

Коротше кажучи, глибоке розуміння агресії передбачає знання тих же самих факторів і умов, які можуть знадобитися для аналогічного аналізу багатьох інших моделей поведінки. Оскільки ми повернемося до детального розгляду соціальних, середовищних і індивідуальних факторів, підбурюючих до агресії, в наступних розділах, зупинимося нижче на проблемі засвоєння і регуляцію агресивної поведінки.

Засвоєння агресивної поведінки

Теорія соціального навчання розглядає агресію, як соціальну поведінку, що включає в себе дії, «за якими стоять складні навички, що вимагають всебічного навчання» (Bandura, 1983).

Наприклад, щоб здійснити агресивну дію, потрібно знати, як поводитися зі зброєю, які рухи при фізичному контакті будуть болючими для жертви, а також потрібно розуміти, які саме слова або дії заподіюють страждання об'єктів агресії. Оскільки ці знання не даються при народженні, люди повинні навчитися вести себе агресивно.

Біологічні фактори. Хоча у теорії соціального навчання особливо підкреслюється роль навчання шляхом спостереження і безпосереднього досвіду в засвоєнні агресії, внесок біологічних факторів не заперечується. Як у випадку будь-якої рухової активності, здійснення агресивної дії залежить від основних нейрофізіологічних механізмів. Простіше кажучи, нервова система бере участь у здійсненні будь-якої дії, включаючи і агресивне. Однак вплив цих основних структур і процесів обмежене. З позиції соціального навчання:

Люди наділені нейропсихологічними механізмами, що забезпечують можливість агресивної

поведінки, але активація цих механізмів залежить від відповідної стимуляції і контролюється свідомістю. Тому різні форми агресивної поведінки, частота його проявів; ситуації, в яких воно розгортається, а також конкретні об'єкти, вибрані для нападу, багато в чому визначаються факторами соціального навчіння (Bandura, 1983).

У разі саме людського агресивної поведінки природні обмеження, обумовлені біологічними чинниками, втрачають свою силу за рахунок здатності людини виробляти і використовувати зброю знищення. Подібним чином залежність між наслідками агресивних дій і виживанням різна в людей і тварин. Наприклад, у той час як фізична сила може бути важливим умовою у виборі шлюбного партнера у тварин, для людей більш важливими виявляються такі соціальні фактори, як фізична привабливість і фінансове становище (Bandura, 1983).

Безпосередній досвід. Один з важливих способів засвоєння людиною широкого діапазону агресивних реакцій — пряме заохочення такої поведінки. Отримання підкріплення за агресивні дії підвищує вірогідність того, що подібні дії будуть повторюватися і надалі. Докази цього ефекту були отримані у багатьох експериментах на тварин. У цих дослідженнях тварини отримували різні види підкріплення (наприклад, їжу, воду, припинення стимуляції електричним струмом) за агресивні нападки один на одного. Одержували підкріплення тварини швидко набували виражену схильність до агресивної поведінки. Наприклад, Ульріх, Джонстон, Річардсон і Вольф (Ulrich, Johnston, Richardson & Wolff, 1963) виявили, що, перш сумирні, пацюки швидко вчився атакувати своїх сусідів по клітці, коли їм давали воду тільки за умови агресивної поведінки.

Положення про те, що люди також навчаються агресії, принаймні, деяких її форм, в даний час приймається дуже багатьма (наприклад, Bandura, 1973; Zillmann, 1979). Очевидно, однак, що в багатьох випадках людського навчання, порівняно з навчанням у різних видів тварин, у цьому процесі більш значуще різноманітність видів підкріплення. Так, до позитивних результатів, призводять до помітного посилення тенденції агресивної поведінки як у дорослих, так і у дітей, належать такі: отримання різних матеріальних заохочень, таких як гроші, необхідні речі, іграшки і солодощі (Borden, Bowen & Taylor, 1971; Borden & Taylor, 1976; Buss, 1971), соціальне схвалення або більш високий статус (Geen & Stonner, 1971; Gentry, 1970), а також більш прийнятне ставлення з боку інших людей (Patterson, Zittman & Bricker, 1967).

Навчіння за допомогою спостереження. У той час як безпосередній досвід, мабуть, грає важливу роль у засвоєнні агресивних реакцій, на думку Бандури (Bandura, 1973, 1983), навчіння за допомогою спостереження має навіть більший вплив. Бандура звертає увагу на те, що небезпечно спиратися на метод проб і помилок. Такий спосіб засвоєння агресивної поведінки не є адаптивним процесом, оскільки загрожує небезпечними чи навіть фатальними наслідками. Більш безпечно спостерігати за агресивною поведінкою інших; при цьому формується уявлення про те, як вибудовується поведінку, а в подальшому його символічне вираження може служити керівництвом до дії».

Дане припущення підтверджується масою експериментальних даних. У дослідженнях подібного спрямування і діти і дорослі легко переймають нові для них агресивні реакції, до яких раніше не були схильні, просто в процесі спостереження за поведінкою інших людей (Bandura, 1973; Go-rensou, 1970). Подальші дослідження показали: немає необхідності демонструвати вживу на сцені соціальні зразки подібної поведінки - їх символічного зображення в кінофільмах, телепередачах і навіть в літературі цілком достатньо для формування ефекту навчання у спостерігачів (Bandura, 1973). І можливо, ще більше значення мають випадки, коли люди спостерігають за тим, як приклади агресії зустрічають схвалення або, у всякому разі, залишаються безкарними - це часто надихає на подібну поведінку. Ілюстрацією цьому служать драматичні і часто трагічні приклади, коли слідом за повідомленнями в засобах масової інформації про незвичайних формах насильства схожі події відбуваються дуже далеко від тих місць, де вони були спочатку зафіксовані. Мабуть, в подібних випадках глядачі (або читачі) опановують новими агресивними прийомами за допомогою викарного навчання, а потім, натхнені повідомленням про епізод насильства, застосовують їх на практиці. Оскільки ми повернемося до питання про вплив соціальних моделей на агресію в наступних розділах, то, закінчуючи на цьому обговорення даної теми, відзначимо: безсумнівно, експозиція зразків соціальної агресії часто озброює як дітей, так і дорослих новими формами агресивної поведінки, що не входили раніше в їх поведінковий репертуар.

